

Föreliggande förteckning med inledande historik bygger på ett praktikarbete i arkivkunskap, utfört av Mira Barkå våren 1990. Arbetet slutfördes sommaren 1991 av Åsa Wallengren.

Historik

De som tidigast utövade läkaryrket i Sverige var de praktiskt självlärda eller hantverksmässigt utbildade sårläkarna, fältskärerna. Den 20 juli 1571 utfärdade Johan III en stadga för bardskärarämbetet som gav fältskärerna vissa privilegier. Det nya ämbetet skulle huvudsakligen tilldogose arméns läkarbehov. 1655 bekräftades de tidigare privilegierna och ämbetets namn ändrades till barberarämbetet.

1680 års kungliga resolution utökade ytterligare barberarämbetets privilegier och stadfäste Stockholmskrået som en övervakande och kontrollerande instans för rikets samtliga fältskärer.

1682 infördes ämbetets prövningsrätt av nya medlemmar. Vanskötsel av denna rättighet försakade emellertid åtskilliga klagomål hos kungen, som i ett brev av år 1685 ålade ordföranden för Collegium Medicum att ha uppsikt över ämbetets examensförfaranden. I detta brev kallas barberarämbetet för första gången Societas Chirurgica.

År 1685 blev också samtliga regements- och stadsfältskärer ålagda att avlägga examen eller skaffa intyg på sin skicklighet i yrket. En del av militärläkarvården anförtroddes åt Kirurgiska Societeten. Okontrollerad kirurgisk praktik, som utövades av de s.k. bönhasarna, blev mer eller mindre förbjuden. Dessa åtgärder bidrog starkt till Societetens utveckling och stadfästes slutligen av Karl XI i 1686 års reglemente och ordning som bekräftades 1719 och reviderades 1755 respektive 1768.

Kirurgiska Societeten hyste mot slutet av 1700-talet ambitioner att bli ett offentligt ämbetsverk, jämbördigt med Collegium Medicum. Herman Schützer, Societetens överdirektör under denna tid, önskade skapa ett Collegium Chirurgicum, som ensamt skulle ha hand om den kirurgiska konsten och dess utövande. Den skrå- och hantverksmässiga prägel som åvilade Societeten stod emellertid i vägen för dessa planer. Samtidigt höjdes allt oftare röster för en förening av Collegium Medicum och Kirurgiska societeten och bildandet av en gemensam myndighet för alla medicinska angelägenheter. Dessa krafter åstadkom så småningom att Kirurgiska Societeten upplöstes, vilket skedde genom ett kungligt brev av den 28 oktober 1797.

Collegium Medicum

De flesta läkare under 1600-talet och tidigare var utlänningar, ofta äventyrare och charlataner, utan någon som helst praktisk eller teoretisk utbildning. Något organiserat, statligt medicinalverk fanns inte. Grunden till ett sådant verk lades med de privilegier som den 16 maj 1663 av kungen tilldelades ett Collegium Medicorum (senare Medicum), bildat samma år på initiativ av fyra läkare. Dessa var arkiater Gregoire François du Rietz, livmedicus Bernard Below, stadsfysikus Zacharias Watrang och amiralitetsmedicus Petter Schallerus (Gripensflyckt). Collegiet var från början en slags läkarförening. Dess huvudsakliga mål var att hålla uppsikt över medicinskt verksamma personer (läkare, fältskärer, apotekare och barnmorskor) och examinera dem som ville bedriva läkarvård.

Collegiets privilegier bekräftades 1680, utökades 1684 och reviderades 1688 genom en ny medicinalordning. Utvecklingen gick stegvis mot bildandet av en fast examensinrättning och ett riksomfattande medicinalverk.

I slutet av 1700-talet fick Collegium Medicum ett antal nya instruktioner (1763, 1774 och 1797) vilka ytterligare utvidgade dess verksamhetsområden: övervakning av hälsobrunnar, förvaltning av den civila och militära sjukvården, apoteks- och veterinärärenden. Collegiet medverkade även till bildandet av en organiserad vetenskaplig läkarutbildning. 1756 inrättades en professur i anatomi och kirurgi, och 1761 tillkom professurer i naturalhistoria och farmaci samt i obstetrik.

Collegium Medicum upplöstes genom kungligt brev av den 27 januari 1813 som en följd av förändringarna i Sveriges statskick 1809 och det växande behovet av en moderniserad förvaltning.

Kirurgiska Societetens förhållande till Collegium Medicum

Som framgår av föregående sammanfattning utvecklades läkaryrket och den organiserade medicinalförvaltningen i två huvudriktningar. Dels utvecklades det hantverksmässiga fältskärsyrket med Kirurgiska Societeten som skråförening. Dels verkade de vid universiteten akademiskt utbildade läkarna med Collegium Medicum som tillsynsmyndighet.

Under 1700-talet pågick ständiga strider mellan Kirurgiska Societeten och Collegium Medicum. Collegiet representerade redan från början den vetenskapliga medicinen och hade därvid stöd i de tre professurerna. Med tiden utvecklades det till ett fungerande ämbetsverk. Kirurgiska Societeten präglades hela tiden av en inre motsättning: samtidigt som man strävade efter att ge fältskäroryrket en mera vetenskaplig grund och förvandla Societeten till ett modernt verk, behöll man den skråmässiga strukturen och de ursprungliga privilegierna.

Striderna mellan Kirurgiska Societeten och Collegium Medicum nådde sin kulmen under frihetstidens riksdagar. Mot slutet av 1700-talet blev det allt mer klart att Kirurgiska Societeten överlevt sig själv och 1797 uppgick den i Collegium Medicum.

Kirurgiska Societetens arkiv

Kirurgiska Societetens arkiv förtecknades senast 1905 av Medicinalstyrelsen såsom ett självständigt delarkiv. Förteckningen omfattade endast de hos Medicinalstyrelsen förvarade handlingarna. 1905 överlämnades förteckningen till riksarkivet. De delar av Medicinalstyrelsens handlingsbestånd, vari Kirurgiska Societetens handlingar ingår, levererades till riksarkivet i olika omgångar under perioden 1906–1948.

- 1906 (ev tidigare) inkom två buntar "Examensprotokoll". Anteckning om leveransen finns i Meddelande från svenska riksarkivet 1906.
- 1914 (senast) inkom "Lärogossarnas in- och utskrivningsbok". Anteckning om leveransen saknas. Leverantör var troligen Medicinalstyrelsen.

Förteckningen över Kirurgiska Societetens handlingar kompletterades av riksarkivet vid ytterligare leveranser 1947 och 1948.

- 1947 inkom ytterligare ett band "Examensprotokoll". Anteckning om leveransen i accessionskatalogen 1933–1947 acc.nr. 96. Leverantör var Karolinska Medico-Kirurgiska Institutet.
- 1948 inkom 22 buntar "Handlingar" med specialförteckning. Leveransen finns antecknad i accessionskatalogen 1948–1971, acc.nr 19. Leverantör var Karolinska

Institutet.

- 1948 inkom även en kapsel innehållande "Privilegiebrev för bardskärarämbetet". Acc.nr 64. Leverantör var Karolinska Institutets bibliotek.

De numera 8 volymerna Ämnesordnade handlingar innehåller huvudsakligen kungliga brev i original och kopia, därtill Kirurgiska Societetens brev till K Maj:t, myndigheters skrivelser, diverse inkomna och utgångna brev och skrivelser, reglementen, sjukdomsberättelser, avhandlingar m.m.

Kirurgiska Societetens bevarade arkiv består av sammanlagt 12 volymer handlingar, ca 1 hm, ordnade i tre huvudserier. Serien Examensprotokoll (A1) fortsätter i Collegium Medicums arkiv som serien Protokoll över kirurgiska examina (A3). Beträffande serien Ämnesordnade handlingar (F1) hänvisas till den specialförteckning som följde med leveransen 1948. Den är ytterst detaljerad och anger för flertalet volymer i serien samtliga ingående dokument.

Litteratur:

O.E.A. Hjelt, "Svenska och finska Medicinalverkets historia", Helsingfors 1891.
Nordisk Familjebok, Stockholm 1911.

Riksarkivet 1991-07-31

Kerstin Abukhanfusa